

УДК 811.161.2'342.4"XX"

ТЕНДЕНЦІЙНОСТІ ВНОРМУВАННЯ ПРАВИЛ ПОЗИЦІЙНОГО ЧЕРГУВАННЯ У/В НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Зоряна Куньч

*Національний університет «Львівська політехніка»,
катедра української мови,
вул. С. Бандери, 12, Львів, Україна, 79013
тел.: (096) 141 94 41
e-mail: zorjana.kunch@gmail.com*

На матеріалі праці “Підручник хемії” Б. А. Павлова та В. К. Семенченка, виданої 1937 р. в м. Харкові, досліджено особливості позиційного чергування у/в як одного з основних засобів досягнення милозвучності української мови. Виявлено 486 позицій чергування у/в (евфонем). 363 випадки збігаються з нині чинними нормами, що становить 74,7 % всіх уживань. Відповідно 123 евфонем (25,3 %) не відповідають нормам теперішнього правопису. Запропоновано класифікацію помилкових моделей у їх зіставленні з нормативними та окреслено основні тенденції щодо вноормування позиційного чергування у/в на початку ХХ століття з проєкцією на сучасну нормативність. Це дало змогу, з одного боку, підтвердити незаперечність норми щодо уникнення збігів голосних, а з другого, виявити правила щодо збігів приголосних, котрі базуються на формальних підставах.

Ключові слова: українська мова, милозвучність, нормативність, засоби милозвучності української мови, позиційне чергування у/в.

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vpl.2020.72.10856>

Формулювання проблеми та обґрунтування її актуальності. Милозвучність (евфонія) української мови – це одна з найважливіших її фонетичних ознак, що формувалася впродовж багатьох століть. Вона виявляється, зокрема, в усуненні збігів голосних звуків та складних для вимови збігів приголосних. Важливим засобом милозвучності української мови є евфонійне чергування звуків у/в, і/й, з/із/зі (зо), ся/сь, же/ж, би/б, хоч/хоча, над/наді (надо), під/піді (нідо) і т. ін., що усталилося в мовній практиці. Сучасний український правопис подає чітко сформульовані й проілюстровані прикладами правила позиційного чергування голосних та приголосних звуків з метою досягнення милозвучності [5 : 25–28]. Основні моделі цих правил загалом було означено в 20–30-х роках ХХ ст., відколи й почалося вноормування засобів милозвучності. Проте усталеність норм вживання прийменників-префіксів у/в у різних позиціях не завжди виглядає переконливо, зважаючи на ритмомелодіку мовлення. Підтвердженням цьому слугують численні приклади з художньої літератури, а також і з публіцистики й наукових текстів, котрі не відповідають зазначеним нормам. Їхню появу спричинюють, на наш погляд, не тільки недостатній рівень культури мовлення, але й те, що окремі позиції занадто строго обмежено, і це позбавляє освіченого мовця простору для застосування позиційних чергувань на підставі власного мовного досвіду й чуття.

Отож видається актуальним провести паралелі між тенденціями вноормування правил позиційного чергування у/в на початку ХХ ст., коли український правопис перебував на етапі вироблення й закріплення основних закономірностей літературної української мови для всіх українців, та нинішніми обставинами. Вивчення досвіду укладання основних нормативних вимог літературної української мови на початку ХХ ст. дасть змогу виявити основні відхилення від нормативності й на цій підставі запропонувати класифікацію помилкових моделей у зіставленні з нормативними. Лінгвістичний аналіз цих моделей, підкріплений статистичними даними, покаже основні тенденції усталення правил позиційного чергування голосних та приголосних для досягнення милозвучності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Провівши детальний аналіз еволюції правил позиційного чергування голосних і приголосних від “Норм української літературної мови” О. Синявського донині, ми виявили [1: 48–56], що цей визначний український мовознавець уважав чергування у/в одним із найважливіших засобів милозвучності української мови. Він описав типові ситуації застосування цього чергування, проте зазначив, що “міркування про важкі групи приголосних тощо при збігові слів недоречні, коли поміж тими словами є розділовий знак або хоч і без розділового знаку між ними є павза” [4: 26]. Подібну думку, але на іншому мовному матеріалі аргументовано доводить у своїй праці “Префіксальні у–в” А. Матвієнко, простежуючи важливі закономірні ситуації, в яких відповідні префікси закріпилися кожен окремо за тим чи тим словом, й ілюструючи це численними прикладами [2: 71–73]. І О. Синявський, і А. Матвієнко наголошують на потребі застосування гнучкого підходу до вноормування правил позиційного чергування голосних та приголосних звуків. “Грамматика ж повинна фіксувати й відбирати для узаконення ті чи інші явища живої мови, не нав’язуючи їй нічого теоретично виміркуваного”, – слушно, на наш погляд, зауважує в цьому контексті А. Матвієнко [2: 73]. Системне дослідження порушень нормативності щодо позиційного чергування у/в надасть підстави для вдосконалення чинного українського правопису в цій частині.

У дослідженні застосовано метод суцільної вибірки й статистичного опрацювання мовного матеріалу й на основі дистрибутивного, аналітично-синтетичного аналізу та індукції зроблено висновки щодо порушеної проблеми.

Метою пропонованої статті є дослідити основні тенденції щодо вноормування засобів милозвучності української мови в частині позиційного чергування у/в на початку ХХ ст. з проєкцією на сучасну нормативність. Для досягнення цієї мети варто реалізувати кілька важливих завдань: а) здійснити класифікацію помилкових моделей у їх зіставленні з нормативними, б) провести лінгвістичний аналіз відповідних моделей, в) виявити правила, котрі можна вважати “теоретично виміркуваними” [2: 73], та обґрунтувати доцільність їх удосконалення.

Особливості позиційного чергування у/в розглянемо на матеріалі праці “Підручник хемії” Б. А. Павлова та В. К. Семенченка, виданої 1937 року в м. Харкові. Цей підручник взято для аналізу з кількох міркувань: по-перше, його видано в 1937 р., тобто вже після виходу в світ “Норм української літературної мови” О. Синявського, де ситуації застосування цього чергування описано на конкретних прикладах [1: 150], тобто по суті усталено певні нормативні позиції, які й нині залишаються актуальними; по-друге, цей підручник є перекладом російського видання, отож над ним, очевидно, працювали досвідчені редактори, що наводить на думку про високу якість тексту.

Виклад основного матеріалу дослідження. Зроблено суцільну вибірку прикладів вживання прийменників-префіксів у/в на перших 50-ти сторінках цього підручника, що, на наш погляд, дає об'єктивну картину для з'ясування основних тенденцій унормування правил позиційного чергування у/в на початку ХХ ст. Виявлено 486 позицій чергування у/в (евфонем). 363 випадки збігаються з нині чинними нормами, що становить 74,7 % всіх уживань. Відповідно 123 евфонемі (25,3 %) не відповідають нормам теперішнього правопису, тобто цифри свідчать, що чверть усіх слововживань є помилковими. Хоча загалом аналізований підручник з хемії демонструє переважання раціонального над інтуїтивним, однак відсоток помилкових з погляду сучасних норм слововживань виявляється досить високим, як це показано на *діаграмі 1*.

Діаграма 1

Співвідношення нормативного/ненормативного з погляду сучасної української мови застосування правил позиційного чергування у/в у праці «Підручник хемії» Б. Павлова і В. Семенченка

Для створення об'єктивної картини щодо тенденцій внормування правил позиційного чергування у/в на початку ХХ ст. вважаємо за доцільне порівняти ненормативні позиції з нормативними. Це дасть змогу, на нашу думку, спроектувати відповідні висновки щодо цієї проблеми на сучасні норми літературної мови.

Розгляньмо детальніше наявні у вибірці помилкові моделі та зіставмо їх із нормативними. Загалом таких моделей виокремлюємо шість.

Перша модель – “у” в позиції збігу голосних. В аналізованому тексті таких порушень не виявлено. Мабуть, це можна пояснити не лише тим, що “Норми літературної української мови” О. Синявського регламентують цю позицію. Гадаємо, що мовне чуття авторів і редакторів також утвердило їхнє переконання, що для української орфографії збіг голосних не є характерним.

Натомість у підручнику Б. А. Павлова та В. К. Семенченка виявлено 22 випадки нормативного вживання “в” у позиції між двома голосними: *і в інших* [3: 13], *селітри в Америці* [3: 14], *міститься в особливому* [3: 27], *речовини в одному місці* [3: 28], *розжаримо в одному* [3: 29], *переходити в іншу* [3: 32], *перевести в енергію* [3: 32], *енергії в одній* [3: 33], *і в індустрії* [3: 33], *речовини в іншу* [3: 36],

стану в іншій [3: 38], молекули в умовних [3: 45], кисню в одиниці [3: 48], якщо в одиниці [3: 49].

Друга модель – “у” в позиції після голосного перед приголосним. Ми виявили лише два випадки зазначених позицій, що становить лише 1,6 % від усіх відхилень: *½ усієї деревини* [3: 14]; *підвищення урожайності* [3: 15]. Ці випадки відображають дещо схоже фонетичне оточення: в обох прикладах “у” вжито після голосного [а]. Ці голосні повністю збігаються своєю артикуляцією щодо ряду (задній) і частково щодо підняття: ненаголошений [а] з низького підняття переходить до середнього, а ненаголошений [у] з високого – до високо-середнього, внаслідок чого артикуляційна дистанція між ними скорочується. Тому загалом евфонія вислову не порушено. Щодо наступного приголосного, то ним, як бачимо, може бути і глухий ([с]), і дзвінкий, навіть сонорний ([р]).

Нормативне з погляду сучасного правопису вживання “в” у позиції після голосного перед приголосним (крім *в, ф, св, дв, зв* тощо) є найчастотнішим з усіх виявлених евфонем – загалом 212 прикладів: *нищення в майбутніх* [3: 12], *викидали в повітря* [3: 13], *поставлені в залежний стан* [3: 14], *не в кожній* [3: 15], *визначаються в рішеннях* [3: 16], *перебуває у вічному русі* [3: 18], *утворюються в посудинах* [3: 19], *положенні в лапці штатива* [3: 23], *піднімаються в трубах* [3: 26], *містяться в ґрунті* [3: 23], *тільки в наші часи* [3: 30], *наявності в колбі* [3: 29], *опустимо в колбу* [3: 29], *утворюються в наслідок* [3: 30], *відбуваються в природі* [3: 33], *виявляється в різних* [3: 33], *енергії в багатьох* [3: 34], *поширюються в желатині* [3: 35], *хлору в кристалі* [3: 38], *полягає в розпаді* [3: 40], *зосереджена в ядрі* [3: 42], *полягає в сполученні* [3: 46], *бути втрое* [3: 48], *об’єму взятої* [3: 48], *Як ми вже говорили* [3: 50] і т. ін.

При цьому виявлено низку евфонем з тотожним або подібним фонетичним оточенням, як у наведених нижче випадках порушень: *нищення в майбутніх* [3: 12], *проявляється в період* [3: 12], *втручається в лісове* [3: 15], *хемія в руках* [3: 15], *визначаються в рішеннях* [3: 16], *а в центрифугі* [3: 22], *утворюються в наслідок* [3: 30], *розібратися в тому* [3: 35], *а в золото* [3: 36], *розлітаються в різні* [3: 38], *міститься в даному* [3: 46]. Гадаємо, це засвідчує чітку тенденцію до використання приголосного “в” у позиції після голосного перед приголосним, за винятком “в”, “ф”, “св”, “дв”, “льв”, “сф” і т. ін.

Також виявлено 14 прикладів нормативного вживання “в” у позиції після приголосного перед голосним: *наприклад, в Англії* [3: 13], *лежить в основі* [3: 13], *відкриті в області* [3: 15], *переворот в області* [3: 16], *перебувають в обумовлених* [3: 18], *форм в іншій* [3: 33], *речовин в іншій* [3: 36], *процес в оберненому* [3: 34], *лежать в основі* [3: 42], *атомів в умовних* [3: 43], *досить в один* [3: 46]. Жодного ж порушення цієї норми в аналізованому тексті немає, тобто знову констатуємо, що збігів голосних автори послідовно уникають.

Третя модель – “в” у позиції після голосного перед приголосними, що становлять немилозвучне поєднання (в, ф, св, дв, зв). Виявлено 13 випадків такого порушення чинної норми, що становить 10,6 % від усіх випадків порушень: *виходу її в світ* [3: 11]; *Зросло в 20* [3: 15]; *чотири роки тому в своєму виступі* [3: 15]; *матимемо в своєму розпорядженні* [3: 15]; *це в свою чергу* [3: 16]; *речовини в світі* [3: 18]; *перелійте в фарфорову чашку* [3: 20]; *його в фарфоровій* [3: 28]; *то в формулі* [3: 45]; *водню вдвоє* [3: 46]; *робити в звичайних* [3: 46]; *водню в двох* [3: 48], *водню вдвоє* [3: 48].

Натомість численнішими є ситуації, коли в позиції після голосного перед приголосними, що з “в” становлять немилозвучне поєднання (*в, ф, св, дв, зв*) з’являється “у”. Таких випадків ми виявили 19: *перебуває у вічному русі* [3: 18], *природі у величезній* [3: 19], *розчинилася у воді* [3: 20], *розчинна у воді* [3: 21], *відкидається у відділ* [3: 22], *розташована у воді* [3: 23], *занурити у воду* [3: 24], *природі у вигляді* [3: 24], *перебуває у вільному виді* [3: 26], *звичайно у всіх* [3: 27], *залізо у вільному виді* [3: 27], *заліза у вигляді* [3: 28], *виділяється у вигляді* [3: 32], *існування у вигляді* [3: 33], *є у воді* [3: 37], *циліндра у вигляді* [3: 46] і т. ін. Простеживши, перед якими саме приголосними прийменник-префікс “у” вживають у цій позиції найчастіше, ми виявили, що абсолютно всі аналізовані нормативні випадки стосуються вживання прийменника (префікса) “у” перед наступним кореневим “в”. Тобто в підручникові послідовно не допущено збігу “вв”, однак збіги приголосних “вф”, “всв”, “вдв”, “взв” не порушують, за відчуттям авторів, милозвучності української мови. Гадаємо, що це вдається завдяки вимові “в” як [у]-нескладового.

Четверта модель – “в” у позиції між двома приголосними. Хоча ситуація нагромадження трьох і більше приголосних для української мови не властива, таких випадків ми виявили 24, що становить 19,5 % від усіх випадків порушень нині чинної норми. Розглянемо їх з огляду на консонантне оточення:

глухий приголосний – дзвінкий приголосний: *недостатність в багатьох випадках* [3: 11]; *їх в лабораторії* [3: 33]; *10 в додатному* [3: 47];

глухий приголосний – дзвінкий сонорний приголосний: *вступають в реакцію* [3: 30]; *вступають в реакцію* [3: 46]; *частинок в рівних* [3: 47]; *вступають в реакцію* [3: 47]; *частинок в рівних* [3: 49].

глухий приголосний – глухий приголосний: *промисловість в цілому* [3: 16]; *опустіть в чашку* [3: 25];

глухий приголосний – збіг глухих приголосних: *опустіть в стакан* [3: 31];

дзвінкий приголосний – глухий приголосний: *насамперед в тому* [3: 12]; *ніж в сірці* [3: 33];

дзвінкий приголосний – збіг приголосних, з яких перший глухий, другий – дзвінкий сонорний приголосний: *тигель в трикутнику* [3: 31];

дзвінкий сонорний приголосний – глухий приголосний: *спалюваний в котельних* [3: 17]; *з фільтром в кільце штатива* [3: 20]; *поставлений в калориметр* [3: 32]; *атом в цілому* [3: 42];

дзвінкий сонорний приголосний – дзвінкий приголосний: *занурений в воду* [3: 25]; *солей в желатину* [3: 35];

дзвінкий сонорний приголосний – дзвінкий сонорний приголосний: *стає помітним в наслідок* [3: 36]; *одним в молекули* [3: 40];

дзвінкий сонорний приголосний – збіг приголосних, з яких перший глухий, другий – дзвінкий: *ЦК ВКП(б) в своєму* [3: 15];

дзвінкий сонорний приголосний – збіг приголосних, з яких перший глухий, другий – дзвінкий сонорний приголосний: *Загорнутий в срібний папір* [3: 19];

Спостерігаємо, що частотність відповідних помилкових вживань певною мірою залежить від сусідньої позиції дзвінкого сонорного: із 24 прикладів збігів приголосних 16 є підтвердженням цього. При цьому зауважимо, що збіги приголосних на базі евфонемі у/в зводяться до артикуляції [у]-нескладового на місці

графічного “в”. Тобто проблема збігу приголосних на фонетичному рівні нівелюється, залишаючись лише на графічному рівні.

Нормативне вживання прийменника-префікса “у” в позиції між двома приголосними є, як ми й очікували, значно частотнішим – 88 випадків: *їх у по змозі* [3: 11], *потужність усієї сульфатної* [3: 12], *перших у світі* [3: 14], *газ уловлюють* [3: 14], *місце у світі* [3: 16], *рух у світовому* [3: 18], *тут уже* [3: 19], *переходить у теплоту* [3: 19], *перейшов у світло* [3: 19], *з усіма іншими* [3: 21], *потрапляють у відділ* [3: 22], *порошок у пробірці* [3: 23], *занурить у неї* [3: 25], *запропонував у першій* [3: 27], *якщо ж узяти* [3: 27], *купорос у вигляді* [3: 28], *занурений у посудину* [3: 30], *переходить у теплоту* [3: 32], *завбачав у свій час* [3: 36], *навіть у найсильніший* [3: 37], *навіть у дуже* [3: 39], *зробити з усього* [3: 41], *перебувають у вигляді* [3: 45], *газ у циліндрі* [3: 46], *Тепер удалося* [3: 47], *річ у тому* [3: 49], *праворуч унизу* [3: 50] і т. ін.

П’ята модель – “в” на початку речення чи фрази (після розділового знака) перед наступним приголосним. Це найчастотніша модель, що демонструє порушення нині чинних норм позиційного вживання прийменників-префіксів у/в. Таких випадків ми виявили 84, що становить 68,3 %: 52 випадки порушень на початку речення і 32 випадки – після розділового знака.

Деталізуємо позиції початку речення. Їх виявлено 8 різновидів:

початок речення – глухий приголосний звук: *Все це потребує* [3: 15], *В суху колбу* [3: 19], *В чотири посудини* [3: 19], *В туготопку пробірку* [3: 25], *В чистий стаканчик* [3: 25], *В туготопку пробірку* [3: 25], *В цьому прикладі* [3: 27], *В першому випадку* [3: 28], *Всі ці експерименти* [3: 36], *В цих одиницях* [3: 41], *В хемії* [3: 42], *В чому полягає* [3: 43], *В першій реакції* [3: 46], *Все це показує* [3: 47], *В сучасній* [3: 47] – загалом 24 приклади;

початок речення – дзвінкий приголосний звук: *В багатьох виробництвах* [3: 22], *В залізо-сульфіді* [3: 23], *В багатьох випадках* [3: 32], *Вже тепер виробляються* [3: 16] – загалом 6 прикладів;

початок речення – дзвінкий сонорний приголосний звук: *В науці* [3: 36], *В наслідок цього* [3: 37], *В рідині* [3: 39], *В нашому* [3: 43], *В наслідок цього* [3: 45] – загалом 7 прикладів;

початок речення – збіг приголосних звуків, з яких перший глухий, а другий в: *В своєму курсі* [3: 11] – загалом 1 приклад;

початок речення – збіг приголосних звуків, з яких перший дзвінкий, а другий сонорний: *В другій реакції* [3: 46] – загалом 1 приклад;

початок речення – збіг приголосних звуків, з яких перший глухий, а другий сонорний: *В країнах капіталізму* [3: 12], *В природі* [3: 19], *В пробірці* [3: 25], *В пробірку* [3: 28], *В трьох перших* [3: 36], *В третьому* [3: 36], *В третій реакції* [3: 46] – загалом 9 прикладів;

початок речення – збіг глухих приголосних звуків: *В стакані* [3: 25], *В стакан* [3: 28] – загалом 2 приклади;

початок речення – збіг трьох приголосних звуків, з яких перші два – глухі, а третій сонорний: *В скляну* [3: 30], *В справжніх* [3: 41] – загалом 2 приклади.

32 випадки порушень виявлено в середині речення після розділового знака. Вони вкладаються в чотири різновиди немилозвучних з погляду сучасного українського правопису збігів:

розділовий знак – глухий приголосний звук: – *все це* [3: 17]; , *всяка рівновага* [3: 18]; , *в півтора рази* [3: 25]; ; *в середині* [3: 29]; : *всяка хемічна сполука* [3: 24]; , *в цьому* [3: 35]; , *всі частинки* [3: 39] – загалом 10 прикладів;

розділовий знак – збіг глухих приголосних звуків: – *в стані спокою* [3: 18]; , *в скільки разів* [3: 45] – загалом 3 приклади;

розділовий знак – дзвінкий приголосний звук: , *в багатьох виробництвах* [3: 21]; , *весь час* [3: 31]; , *в гальванічних елементах* [3: 32]; , *в залізо-сульфіді* [3: 33] – загалом 6 прикладів;

розділовий знак – дзвінкий сонорний приголосний звук: , *в якому* [3: 19]; , *в рідині якої* [3: 19]; , *в яких* [3: 20]; *в якій* [3: 25]; , *в якому* [3: 26]; *в якій* [3: 29]; , *в яких* [3: 34]; , *в ній* [3: 35]; , *в якій* [3: 35]; , *в наслідок чого* [3: 37] – загалом 13 прикладів.

Провівши докладний статистичний аналіз, помічаємо, що з 84 прикладів 38 випадків початку речення і 13 випадків після розділового знака ілюструють вживання “в” поряд із глухим приголосним, а це 60,7 %. Пояснити таку картину можна лише тим, що приголосний “в” на початку фрази вокалізується, тобто вимовляється як [у]-нескладове, а тому виходить, що цю позицію можна не вважати складною для вимови. Наше припущення підтверджують і 2 приклади збігу “в” і трьох інших приголосних (*В скляну* [3: 30], *В справжніх* [3: 41]). Також на користь нашого припущення є 5 прикладів нормативного з погляду сучасних норм вживання “у” на початку речення чи фрази (після розділового знака) перед наступним приголосним: *У вас виїде квадрат* [3: 20]; , *у фабрично-заводських умовах* [3: 21]; *У велику* [3: 28]; *У фарфоровий* [3: 31]; , *увібрана* [3: 34]. Звертаємо увагу на якість цього приголосного, перед яким вжито прийменник-префікс “у”, і бачимо, що в трьох випадках це приголосний “в”, а у двох – “ф”. Тобто немилозвучними, на думку авторів аналізованого підручника, є лише збіги тотожних чи подібних за вимовою звуків. У решті ж ситуацій позиція збігу голосних виявляється лише графічною, а не ортоепічною проблемою.

Шоста модель – “у” на початку речення чи фрази (після розділового знака) перед наступним голосним. Виявлено приклади нормативного вживання “в” на початку речення чи фрази (після розділового знака) перед наступним голосним: , *в одній з яких* [3: 18]; *В інших випадках* [3: 32]; *В 1 см* [3: 47] (загалом три випадки). Однак в аналізованому тексті не знайшлося жодного випадку порушення норми, коли б на початку речення чи фрази (після розділового знака) перед наступним голосним стояв прийменник-префікс “у”. Це, на наш погляд, знаково. Адже беручи до уваги наші попередні приклади недопущення збігів голосних, можна впевнено констатувати, що мовець на початку ХХ ст. відчуває надмірність і немилозвучність вживання збігу двох голосних і не допускає його.

Загальну картину кількісних співвідношень нормативного і ненормативного вживання прийменника-префікса у/в у різних позиціях можна простежити за *діаграмою 2*.

Висновки й перспективи подальших досліджень.

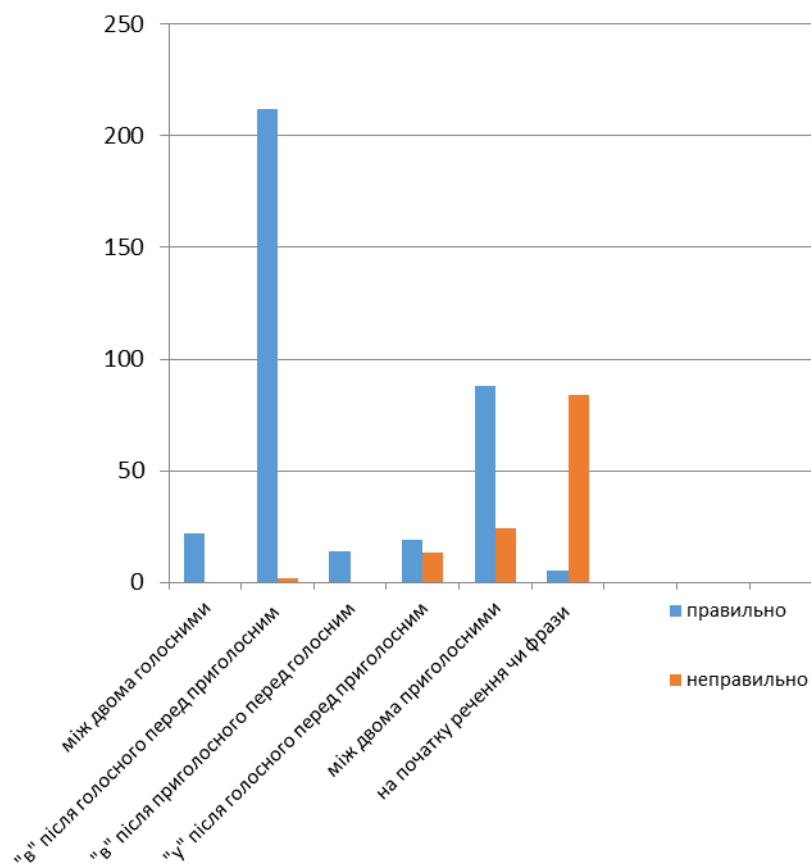
1. Частотність нормативного/ненормативного вживання прийменника-префікса у/в засвідчує нульовий або дуже низький рівень помилковості щодо збігів голосних: не виявлено жодного випадку вживання “у” в позиції між двома голосними, після приголосного перед голосним, на початку речення чи фрази (після розділового знака) перед наступним голосним; із 214 евфонем після голосного перед

приголосним лише дві помилкові, що призвело до збігу голосних. Тому, гадаємо, нормативність уникнення збігів голосних є незаперечною.

2. Високий відсоток порушень норм чергування у/в у позиціях збігів приголосних (37,1 % в середині фрази і 91,3 % на початку речення чи після розділового знака) засвідчує невнормованість цих позицій, а відтак і недосконалість сучасних нормативних вимог у цій частині. Вважаємо, що на початку речення перед наступним приголосним звук [в] наближається у вимові до [у], усуваючи таким способом немилозвучність. Позиція збігу приголосних у середині речення здебільша долається тотожним або подібним способом. Тобто збіг [в] з іншими приголосними є лише візуальним, але ніяк не фонетичним.

Діаграма 2

Частотність нормативного/ненормативного з погляду сучасної української мови застосування правил позиційного чергування у/в у праці «Підручник хемії» Б. Павлова і В. Семенченка

3. Правила позиційного чергування в досліджуваній період не були так чітко регламентовані, як у сучасному правописі, що давало змогу вибирати "в" чи "у" залежно від мелодики фрази та відповідно до мовного чуття автора. Варіантність вживання голосного чи приголосного спостерігаємо у випадках, коли відповідно до

“Норм української літературної мови” О. Синявського можна було б очікувати лише одного варіанта вжитку. Більше того, в аналізованому підручнику виявлено випадки, коли в тій самій ситуації, тобто в тих самих фонетико-морфологічних умовах, було застосовано одного разу “у”, а іншого разу “в”: *вступають в реакцію* [3: 30 і 46] і *вступають у реакцію* [3: 41] (двічі). При цьому маємо й низку прикладів, коли в тотожній ситуації в аналізованому підручнику використано той самий прийменник (префікс). Такі випадки маємо, до прикладу, в позиції **“приголосний “в” голосний”**: *атомів в умовних* (двічі), *лежать в основі* (двічі); **“приголосний “у” приголосний”**: *тепер уже* (двічі); *ніж у простих* (двічі); *перебувають у русі* (двічі) тощо. Вважаємо, що за таких умов до вибору “у” чи “в”, безумовно, долучається мелодика фрази.

4. Досвід напрацювань початку ХХ ст. “змушує замислитися над тим, наскільки можливим є окреслити вузькими межами правил творчі здатності нашої мови” [1: 155]. Сподіваємося, наше дослідження сприятиме усуненню штучності у вживанні прийменників-префіксів у/в та забезпеченню ширших можливостей для природного розвитку процесу їх оформлення в чіткі й незаперечні закономірності.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо в розширенні емпіричної бази та аналізі сучасного наукового дискурсу під кутом зору дотримання правил позиційного чергування у/в.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Куньч З. Й. Еволюція правил позиційного чергування голосних і приголосних від «Норм» О. Синявського донині / Зоряна Куньч // Український смисл : науковий збірник / за ред. проф. І. С. Попової. – Дніпро : Ліра, 2019. – С. 48–56.
2. Матвієнко А. М. Префіксальні у–в [Електронний ресурс] / А. М. Матвієнко // Українська мова в школі. – 1965. – № 1. – С. 71–73. – Режим доступу : <https://zbruc.eu/node/41917> (дата звернення 04.02.2020 р.).
3. Павлов Б. А. Підручник хемії / Б. А. Павлов, В. К. Семенченко ; переклад з 8-го російського видання. Дopusчено ГУУЗ’ом НКВП як підручник для хемічних технікумів. – Харків : Державне науково-технічне видавництво України, 1937. – 508 с.
4. Синявський О. Норми української літературної мови / О. Синявський. – Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2018. – 368 с. [Репринт з видання 1931 р.].
5. Український правопис. Національна академія наук України, Інститут мовознавства ім. О. Потебні, Інститут української мови. – Київ : Наукова думка, 2019. – 391 с.

REFERENCES

1. Kun'ch, Z. (2019). Evoliutsiia pravyl pozytsijnoho chervuvannia holosnykh i pryholosnykh vid “Norm” O. Syniavs'koho donyni. *Ukrains'kyj smysl: naukovyj zbirnyk*, 48–56.
2. Matviienko, A. (1965). Prefiksali'ni u–v. *Ukrains'ka mova v shkoli*, 1, 71–73.
3. Pavlov, B., Semenchenko, V. (1937). *Pidruchnyk khemii*. Kharkiv : Derzhavne naukovo-tekhniche vydavnytstvo Ukrainy.
4. Syniavs'kyj, O. (2018). *Normy ukrains'koi literaturnoi movy*. Kyiv : Vydavnychij dim Dmytra Buraho. [Reprynt z vydannia 1931 r.].

5. Natsional'na akademiia nauk Ukrainy, Instytut movoznavstva im. O. Potebni, Instytut ukrains'koi movy. (2019). *Ukrains'kyj pravopys*. Kyiv: Naukova dumka.

TRENDS IN NORMALIZATION OF THE RULES IN POSITIONAL ROTATION OF “Y” AND “B” IN THE EARLY XX CENTURY

Kunch Zoriana

*Lviv Polytechnic National University,
Department of Ukrainian Language,
12 Bandera Str., Lviv, Ukraine, 79013
phone: (096) 141 94 41
e-mail: zorjana.kunch@gmail.com
ORCID 0000-0002-8924-7274*

Contemporary Ukrainian spelling presents clearly formulated rules for the positional rotation of vowels and consonants in order to achieve euphony. However, there are numerous errors associated with violating these rules which, in our opinion, are caused not only by the lack of a broadcasting culture but also by the fact that certain positions are too strictly limited and this deprives the speaker to apply positional rotation based on his own linguistic sense.

The purpose of the article is to investigate the main trends in normalization of the rules in positional rotation of “y” and “b” at the beginning of the XX century in a projection to modern normativity by proposing the classification of erroneous models in their comparison with the normative ones. This will reveal the rules based on formal grounds.

We have applied the method of continuous sampling and statistical processing of linguistic material and on the basis of distributive, analytical-synthetic analysis and induction we have made the conclusions.

The peculiarities of positional rotation of “y” and “b” are considered on the material from the textbook “Pidruchnyk chemiyi” designed by B. Pavlov and V. Semenchenko, published in 1937 in Kharkov. We have found there 486 alternate positions of “y” and “b”. 363 cases are in line with current norms (74.7 %), and 123 euphonies (25.3 %), respectively, do not meet the spelling standards. A comparative analysis of non-normative and normative positions in each of the six proposed models were carried out in order to create an objective picture of the trends in the positional rotation of “y” and “b” at the beginning of the XX century.

Conclusion. It has been established that the normative of avoiding vowel matches is indisputable. However, the high percentage of positional rotation of vowels “y” and “b” do not match the normativity that shows the problem and the importance of solving it through improvement of the current regulatory requirements in this part. Matching “b” with other consonants is only visual, but not phonetic. Putting regularities of alternation of vowels and consonants in order to achieve euphony in artificial frames on the basis of graphical approach rather than phonetic would lead to the over use of the prefix “y” in those situations where the phonetic environment and melody of the phrase allows the use of the prefix “b”.

Keywords: ukrainian language, euphony, normalization, means of euphony in ukrainian language, positional alternation of “y” and “b”.